

2. Савлук М. Банківська система — барометр економіки / М. Савлук // Урядовий кур'єр. — 2005. — № 212. — С. 23.

3. Барановський О. І. Іноземний капітал у банківській системі України // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Євроінтеграційний курс: фінансовий вимір: Зб. наук. пр. / НАН України. Інститут регіональних досліджень. — Львів, 2006. — Вип. 3 (LIX). — С. 257—264.

4. Геєць В. Іноземний капітал у банківській системі України // Дзеркало тижня. — 2006. — 2006. — № 26.

5. Міщенко В., Набок Р. Іноземний капітал у банківській системі країн Центральної і Східної Європи // Банківська справа. — 2006. — 2006. — № 5—6. — С. 3—14.

Статтю подано до редакції 11.02.11 р.

УДК 336.226.142.2

А. Є. Буряченко, канд. екон. наук, доцент,
докторант ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ІСТОРІЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ СПЕЦІАЛЬНОГО МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено історичні аспекти чинності спеціального місцевого податку в розвинутих країнах, ставок та методів його стягнення. Проаналізовано причини занепаду даного виду оподаткування. Запропоновано започаткувати дискусію щодо можливості впровадження спеціального місцевого оподаткування в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: спеціальне оподаткування, спеціальний податковий збір, муніципалітет, місцева інфраструктура, комунальні вдосконалення, компенсація, благоустрій, податок на поліпшення, приватний власник.

АННОТАЦИЯ. В статье исследуются исторические аспекты действия специального местного налога в развитых странах, ставок и методов его взимания. Анализируются причины упадка данного вида налогообложения. Предлагается положить начало дискуссии относительно возможности внедрения специального местного налогообложения в Украине.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: специальное налогообложение, специальный налоговый сбор, муниципалитет, местная инфраструктура, коммунальные усовершенствования, компенсация, благоустройство, налог на улучшения, частный собственник.

ANNOTATION. The article considers the historical issues of special assessments in the developed countries, tax rates and tax levy method. The reasons of special assessments slowdown are analyzed

by the author. The start of discussion about the possibility of special assessments implementation in Ukraine is suggested.

KEY WORDS: Special taxation, special assessments, municipality, local infrastructure, utility improvements, compensation, provision of urban amenities, betterment tax, private owner.

Постановка проблеми. Ідея прибутку в минулому була головним фактором управління суспільними витратами. Однак повільно та поступово, усвідомлюючи його необхідність, законодавці та фінансисти починають розглядати прибуток як основу оподаткування. Набагато пізніше практика розподілу основних суспільних видатків була спочатку частково, а відтак і майже цілком призупинена згідно з нормами, затвердженими урядами західних країн. Проте в той час багато видатних економістів будували свою теорію суспільного доходу на основі прибутку, одержаного з економії витрат.

Сьогодні ситуація зовсім інша, а саме абстрактною основою загального оподаткування вважають не послуги, надані державою, а здатність суб'єкта заплатити податок. Прибуток нині розглядають як фактор у цілому і визнають тільки як індекс спроможності. Положення теорії та практики були докорінно трансформовані: тоді як раніше теорія відставала від практики, то тепер, навпаки, практика відстала від теорії.

При цьому, аналізуючи фінансову діяльність місцевих органів влади, ми можемо констатувати, що прибуток усе ще відіграє немаловажну роль у визначенні суспільних видатків у місцевих фінансах. Коли муніципалітети здійснюють певні місцеві перетворення, відбувається чіткий та відкритий прогрес у вартості майна платника податків. На нашу думку, податки, стягнуті з власників майна в разі його поліпшення, і, відповідно, збільшення ринкової його вартості, допоможуть удосконалити механізм спеціального оподаткування, історія якого налічує кілька століть.

Аналіз останніх публікацій. Маємо зазначити, що питання історичних аспектів оподаткування досить докладно описані у фінансовій літературі. Особливу увагу цій проблематиці приділили такі автори, як І. С. Березін [1], О. П. Кириленко [2; 3], В. І. Кравченко [4], А. І. Крисоватий [5], Ю. В. Пасічник [6; 7], В. М. Пушкарьова [8], а також автор даної статті [9]. Утім варто зауважити, що така площина оподаткування, як спеціальні міські податки, майже не досліджувалася. У нашому розумінні, спеціальний (місцевий) податок — це платіж, який стягується місцевою владою з власників земельних ді-

лянок та об'єктів нерухомості, котрі [власники] одержали додаткові вигоди від здійсненого вдосконалення місцевої інфраструктури за кошти відповідного місцевого бюджету.

Постановка завдання. Отже, мета статті полягає в тому, щоб зробити внесок у вивчення історії спеціального оподаткування в розвинутих країнах (для прикладу ми взяли Францію, Бельгію, Німеччину, Великобританію, США), методів та ставок стягнення спеціального податку, його юридичного аспекту і ролі у фінансовій науці.

Виклад основного матеріалу. Так, датою появи спеціального оподаткування у Франції можна вважати 1672 рік, коли постало питання, а чи не повинні власники будинків, для яких були розширені темні та вузькі вулиці та які скористалися таким удосконаленням, оплатити частину витрат? Дане питання було врегульоване відповідним декретом, і, хоч це рішення було ухвалено для окремого випадку, але надалі воно стало правилом. Відповідно до його умов власники будинків повинні були заплатити частину платежів, передбачених містом на благоустрій, щоб одержати свої частки (акції) у пропорції від здобутих переваг.

Подібне оподаткування для прибутку було знову дозволено законодавчим органом 1807 року постановою під назвою «*Indemnités pour paiement de plus-value*» (Компенсації для плати з додаткової вартості). Згідно з нею, «...коли відкриття нових вулиць, створення нових громадських місць, будівництво портів, причалів або інша суспільна робота загального відомчого або комунального замовлення тощо схвалюється керівництвом країни, приватна власність повинна значно збільшити частку вартості цінностей через сплату компенсацій, які мають дорівнювати половині одержаних переваг» [10, с. 10]. (Ця постанова, до речі, все ще наявна в законодавстві Франції, однак, на практиці майже не застосовується.)

Можна навести приклади. Скажімо, коли на початку XIX століття провадилась реконструкція набережних та вулиць Парижа, Ліона, Марселя, міська влада у зв'язку з трансформаціями в імперії не скористалася своєю владою та не застосувала норми спеціального оподаткування. Проте винятки були: 1855 року в Ліоні під час будівництва переправи було вирішено застосувати спеціальне оподаткування до тих власників, вартість власності яких перевищувала вартість виконаних робіт. А в 1854 та 1855 роках будівництво набережних у низині Сени привело до штучного осушення значної частини землі, і уряд, замість того, щоб прода-

вати цю землю іншим власникам, просто переоцінив її вартість з метою одержання додаткових прибутків [10, с. 11].

Норму відшкодування приватними власниками дій місцевої влади з поліпшення благоустрою встановлювала спеціально створена комісія. Як, правило, відповідно до закону від 1807 року визначалась система спеціального оподаткування для кожного окремого випадку з урахуванням обсягу коштів, спрямованих на відповідні поліпшення, але не більше від його половини.

Податок можна було заплатити на вибір платника податку — готівкою або в кредит. За рішенням комісії процент або частину власності можна було замінити залежно від упровадженої системи оподаткування. У свою чергу, у разі відмови сплатити належні суми податків місцева адміністрація могла порушити кримінальну справу проти винуватців, які не сплатили заборгованість.

Закон про спеціальне оподаткування від 1807 року був чинний на всій території Франції, частиною якої тоді була Бельгія. Коли остання стала незалежною, доктрина спеціального податку там не тільки збереглася, але й набула більшої популярності, ніж це було у Франції. Бельгійські міста визначали вартість спеціального податку через систему громадської скарбниці на основі додаткового навантаження на власників майна. Тому процедура розрахунків податку на прибуток у різних містах неоднакова. Під час перерозподілу майна та виділення частини його у витратах даний податок обчислюється в кожному районі окремо. Початковий план оподаткування враховував лише витрати на будівництво та реконструкцію нових вулиць. Але місцеві постанови інших міст включали до нього витрати на будівництво тротуарів біля споруд, будівництво колекторів, прибирання та миття вулиць, їх розширення та ремонт, облаштування громадських місць.

Тепер перейдемо до Німеччини. Розглядаючи систему спеціального оподаткування в цій країні, можемо відзначити, що головна увага там приділялась участі власників майна в розбудові місцевої інфраструктури, будівництві доріг тощо. У ХІХ столітті суспільні дороги поділялися на три групи: перша — шосе, якими управляло керівництво земель; друга група — менші дороги, які підпорядковувались округам, треті — це міські вулиці, за які відповідала муніципальна влада. Належність доріг до однієї з груп значною мірою обумовлювалась її історичним розвитком. До третьої групи належать, як правило, найстаріші дороги, які вини-

кали без звичайного юридичного дозволу і фінансувалися за кошти місцевих бюджетів. Тільки з 1875 р. з'явилася спеціальна процедура погодження будівництва нових вулиць, яка спричинила виникнення додаткового, характерного для спеціальних податків, навантаження на сусідніх власників. Сьогодні це навантаження називають аллокаційною функцією.

Згідно з законом, що набув чинності в Німеччині в 1875 р., можна було вдосконалювати вже наявні вулиці або відкривати нові тільки після схвалення поліцейською владою або муніципальним виконавчим органом, які підпорядковувались відповідній муніципальній раді. Після того як таке схвалення забезпечувалось, план запропонованого вдосконалення повинен був оприлюднюватись, для того щоб можна було врахувати всі зауваження громадськості. І тільки після розв'язання радою округу спірних питань, якщо такі виникали, після їх обговорення рішення формально ухвалювалось і оголошувалось муніципальною радою. А для відшкодування витрат на здійснення запропонованих поліпшень місцева влада здобувала повноваження оподатковувати спеціальним податком власників, у результаті чого одержувала додатковий прибуток.

Зобов'язання щодо сплати такого виду податку могли виникати у двох випадках: по-перше, якщо власник зводив будинок на своїй землі, коли нова вулиця вже була побудована. По-друге, якщо власник зводив будинок на своїй землі, коли поліпшення благоустрою вулиці тільки були заплановані, але без прилеглих будинків, після затвердження програми поліпшення благоустрою. В обох випадках розмір прибутку, який оподатковувався, був однаковий, тобто всі суб'єкти, які володіли власністю, прилеглою до зазначеної вулиці, та зводили будівлі, після призначеної дати оподатковувалися згаданим видом податку. Сума податку вміщувала як повну вартість заходів щодо благоустрою вулиці, так і вартість заходів щодо підтримування на належному рівні результатів здійснених поліпшень протягом періоду, що не перевищував п'яти років. У свою чергу, вартість благоустрою вулиці вміщувала витрати на закупівлю та очищення території, безпосередньо на зведення будівель, прокладання каналізаційної системи та закупівлю необхідного обладнання для вуличного освітлення. В оподаткуванні застосовувався індивідуальний підхід (це передбачалось у розпорядженнях місцевої влади): власник сплачував певну частину від половини загальної вартості залежно від того,

яку частину вулиці займала його власність. Також місцева влада могла вимагати певні види оплати, що враховували вартість будівлі, періодичність ремонту та обслуговування приміщення. Місія щодо вимагання сплати податку покладалась на місто, яке повинно було юридично засвідчувати цей факт, адже кошти платника податку — це один з видів інших суспільних податків.

Подібні системи оподаткування були чинні майже на всій території Німеччини. Скажімо, у Баварії цей податок застосовувався до тих, хто в межах відповідного місцевого району діставав спеціальні переваги щодо окремої вулиці, мосту тощо. Якщо ж власник землі бажав здобути дозвіл на нове будівництво, то спочатку він був повинен сплатити частку пропорційну частині вартості здійсненого благоустрою. У землях Вюртемберг і Гессен будівництво нових вулиць або їх розширення та подовження повинно було здійснюватися згідно з постановою місцевого органу влади, яка передбачала для власників майна, які бажали будувати споруди, витрати на придбання необхідної землі, її очищення та будівництво на ній протягом конкретного періоду. Саксонський закон від 1870 р., наприклад, передбачав податок на первинне спорудження нових доріг тільки для тих осіб, які мали власність у нових районах, і прокладання дороги до їхніх будівель було необхідним.

У Великобританії історія спеціального оподаткування, мабуть, найдовша. У зв'язку з особливостями прецедентного права перші спогади про застосування спеціального податку (тоді він називався *податок поліпшення*) сягають початку XV століття. Влада, взявши на себе зобов'язання зі спорудження або ремонту мурів, канав, жолобів, колекторів, мостів, мощених доріг, траншей, переклала частину витрат на власників майна. При цьому додержувалась обов'язкова умова щодо оподаткування тільки тієї власності, яка давала можливість одержувати додатковий прибуток від витрат місцевої влади. Тому власники землі в гористій чи високогірній місцевості, до якої не можна було прокласти доріг, взагалі були звільнені від податків. У цьому плані заслуговує на увагу акт оподаткування, що був ухвалений 1667 року для здійснення регулювання та контролю за реконструкцією лондонського мосту після великої пожежі, що сталася попереднього року. Відповідно до згаданого акта формувалась комісія з громадян, які мали право контролювати та розраховувати кількість та місця для всіх суспільних колекторів, каналізації та сховищ відходів. Вони

визначали способи будівництва вулиць та провулків у межах міста або передмістя з метою запровадження справедливого податку для всіх власників будівель, розміщених там, розподіляючи кошти на поліпшення території біля нових будівель, їх удосконалення, реконструкцію, ремонт, модернізацію каналізації, колекторів, тротуарів та інших суспільних споруд. А фактичні податки, які визначались надалі, повинні були узгоджуватись у судовому порядку. Ця узаконена частина спочатку була передбачена на сім років, а через три роки стала постійною. Отже, усі мешканці міста: сам мер, середній клас та простолюдини — збиралися час від часу на спільну нараду, обговорювали спірні питання з офіційними представниками влади — інспекторами або іншими посадовцями, які мали повноваження розглядати справи громади та призначати спеціально вповноважених представників. Останні мали право вирішувати питання в межах району або зони міста та замовляти в представників влади нові сховища відходів, каналізацію, колектори або виділяти кошти на ремонт і очищення старих. На законних підставах спеціально вповноважені працівники, об'єднавшись у невеликі групи із семи-десяти осіб, розв'язували зазначені питання. Метою їх діяльності було визначення в розумних межах податку на всі будівлі та підприємства певного району в межах окремого міста. Якщо власник був неспроможний сплатити податок, уповноважені представники за дорученням громади повинні були гарантувати сплату способом розпродажу майна боржника.

Пізніше, після ухвалення Статуту 1708 року, місцева влада фактично дістала можливість запроваджувати спеціальний місцевий податок для фінансування спільних дій щодо поліпшення благоустрою міста. Однак умови цих дій насправді майже завжди були неузгоджені, у зв'язку з чим суспільна система оподаткування зазнала краху. При цьому зауважимо, що описана система оподаткування не прижилась у Великобританії, і згадані дії не можуть розглядатись як звичайний прецедент.

В англійському законі від 1855 р. про управління столицею дозволялось коригувати ставки оподаткування, тобто якщо здійснені вдосконалення приносили одним районам більші вигоди, а іншим менші, то для останніх податки зменшувалися. Також згаданий закон передбачав можливість для міського керівництва у визначених випадках застосовувати вилучення власності у приватних осіб з обов'язковим відшкодуванням її вартості.

Спробу повторно запровадити систему спеціального оподаткування для одержання прибутку зробила 1890 року Лондонська рада графства. Об'єктом передбаченого законопроекту було столічне поліпшення та розширення берегів Темзи, а також оподаткування, яке б не перевищувало половини вартості такої реконструкції. Однак цей законопроект так і не став законом, і його вилучили після ухвалення кількох поправок та додаткового його перегляду. Дана відмова (зважаючи на прецеденте право) лишає можливості застосовувати будь-яку систему спеціального оподаткування в сучасній Великобританії.

Спеціальне оподаткування в Сполучених Штатах Америки було започатковано і розвивалось у рамках місцевого самоврядування, яке характеризувалося специфікою окремих відомств, заснованих ще за часів англійської колонії. Дане оподаткування визначалося стосовно до кожної місцевої общини місцевою адміністрацією, яка мала виключний, специфічний та місцевий інтерес до нерухомості. Основний принцип спеціального оподаткування спочатку з'явився у США в межах статуту міста Нью-Йорк у 1681 році. Головні його пункти були скопійовані з 20 пунктів англійського акта від 1667 року.

Спеціальне оподаткування спочатку розвивалось як система доходів Нью-Йорка і було затверджено в збірці законів, після чого його розповсюдили в усіх штатах. У Нью-Йорку воно було чинне постійно та досягло там найліпших результатів.

У вересні 1691 р. був ухвалений закон, що контролював та регулював будинки, вулиці, провулки, набережні, порти і алеї Нью-Йорка. Цей документ уповноважував мера та інших вищих посадовців призначати геодезистів та наглядачів для регулювання порядку на вулицях та в інших громадських місцях, для відстеження будинків, які можуть звужувати вулиці. Також вони мали право на примусове вилучення майна в разі невиконання умов даного закону. Ось уривок з нього: «...оскільки болото і ґрунт, що лежать на громадських вулицях, спричинюють дискомфорт мешканцям та торговцям міста та шкодять їхньому здоров'ю, то для усунення цього органи влади повинні продумати кількість та місця для каналізації, сховищ відходів та способи розміщення вулиць, провулків і алей даного міста, а також це має бути розглянуто та затверджено мером спільно з муніципальними органами, геодезистами та інспекторами у визначеному порядку; і коли вони зберуться всі разом, то зможуть офіційно затвердити

все, що стосується створення сховищ, каналізації, зміни та скорочення вже наявних каналізаційних мереж, а також системи очищення водосховищ даного міста». А для ліпшого додержання та запровадження даного закону мер з іншими муніципальними органами, геодезистами та інспекторами на їхній спільній зустрічі пропонував оподатковувати за доступними ставками всі підприємства даного міста, які одержують найбільшу вигоду від поліпшення, зміни, очищення, ремонтування сховищ, каналізації, тротуарів тощо. А в разі несплати зазначеної суми, законодавчо затвердженої вповноваженими органами та закріпленої з певними гарантіями та поруками, зі сторін стягувалася зазначена грошова сума після репродажу їхніх товарів, що підлягали оподаткуванню [10, с. 17].

Цей закон був удосконалений пізніше, 1772 року, коли була видана збірка державних актів, у яких набагато зрозуміліше та чіткіше визначались норми спеціального оподаткування. Для скорішого впровадження його на законодавчому рівні мер, інші органи влади та народ скликали збори, на яких розв'язувались питання щодо рівноправного регулювання законом оцінок, зазначених в інструкції, які стосувались середовища проживання власників підприємств та мешканців міста, котрі повинні були здобувати однакову користь. І, для того щоб це повністю виконувалось, муніципальні збори повинні були періодично призначати п'ять гідних та незаінтересованих вільних власників у відповідній галузі. Вони, перш ніж приступити до своїх обов'язків, присягалися мерові та реєстраторові в тому, що належно виконуватимуть свої обов'язки, і одержували сертифікат, який давав право оцінювати підприємства або житлові приміщення для виплати визначених муніципальними зборами сум, що враховували створення, зміни, реконструкцію, ремонт вулиць та будування сховищ, каналізації і колекторів.

Утім, незважаючи на спільні повноваження, мер та інші органи влади з політичних міркувань не хотіли застосовувати свої повноваження в деяких випадках. У результаті вони постійно просили законодавчий орган влади підтвердити запит щодо ухвалення нових актів, які б ураховували муніципальні принципи оподаткування. Актом 1807 року було запроваджено важливе нововведення: на чотири роки призначалися три комісари, яким надавалися певні повноваження щодо оподаткування прибутку власників майна, які постійно користувалися вулицями, дорогами, кварталами.

Згідно з визначеними пріоритетними фінансовими потребами міста в Нью-Йорку для будівництва та реконструкції вулиць, портів, колекторів, каналізації, водопостачання, насосів тощо застосувались два окремих види спеціального оподаткування: один — з вулиць і громадських місць; другий — з іншого вуличного обладнання.

Разом із цим, тоді робилися спроби ліквідувати систему спеціального оподаткування, і обґрунтовувалося це тим, що «...ніякого оподаткування для будь-якого вдосконалення будь-якого міста чи селища не може бути покладено вище від загального податку на оподатковувану власність такого міста чи селища. Жодне суспільне вдосконалення не може бути ефективно застосоване без урахування переваг та недоліків кожної окремої території; тому в деяких випадках спеціальний прибуток може бути одержаний незаконно. Насправді потрібне вдосконалення — це коли громадськість впевнена, що за нього можна заплатити із суспільної скарбниці, що дане вдосконалення необхідне, і готова здійснювати витрати». Проте ці аргументи не були взяті до уваги [10, с. 27—28].

Надалі законодавство розглядало три пункти розвитку системи спеціального оподаткування в Нью-Йорку, а саме: 1) обмеження корпорацій у стягуванні податків; 2) поширення повноважень щодо спеціального оподаткування серед різних гілок муніципальної влади; 3) визначені законом умови щодо вирішення питань фальсифікації та несплати платниками даних податків.

Відтак у тому чи іншому вигляді система спеціального оподаткування поширилась і на інші міста. Один за одним їхні органи влади долучали подібні умови спеціальної системи оподаткування до своїх статутів, удосконалюючи їх у межах своєї юрисдикції.

Висновки. Отже, як бачимо, історія спеціального (місцевого) оподаткування в розвинутих країнах досить неоднорідна. Також з викладеного випливає, що за своєю суттю спеціальне оподаткування має соціальний характер, оскільки дає змогу місцевій владі залучати власників землі або нерухомості до спільного фінансування поліпшення благоустрою міста. І насамкінець зазначимо, що хоч із запровадженням Податкового кодексу в Україні оподаткування спеціальним податком певних поліпшень територій, здійснених з місцевого бюджету, яке привело б до збільшення доходів власників, є неможливим, однак вважаємо за доцільне розпочати дискусію за цією тематикою. Адже, вивчивши переваги та вади даної системи, ми зможемо визначитись щодо доречності її впровадження у майбутньому.

Література

1. Березин И. С. Краткая история экономического развития: учеб. пособие. / И. С. Березин. — М.: Русская Деловая Литература, 1999. — 288 с.
2. Кириленко О. П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика) / О. П. Кириленко. — К.: НІОС, 2000. — 384 с.
3. Кириленко О. П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика): навч. посіб. / О. П. Кириленко. — Тернопіль: Економічна думка, 2000. — 243 с.
4. Кравченко В. І. Фінанси місцевих органів влади України: основи теорії та практики / В. І. Кравченко. — К.: НДФІ, 1997. — 275 с.
5. Крисоватий А. І. Податкові системи зарубіжних країн: Навчальний посібник / А. І. Крисоватий. — Тернопіль: Економічна думка, 2001. — 258 с.
6. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: навч. посіб. / Ю. В. Пасічник. — К.: Знання-Прес, 2003. — 523 с.
7. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: монографія / Ю. В. Пасічник. — Донецьк: Юго-Восток, ЛТД, 2005. — 642 с.
8. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов: учеб. пособие / В. М. Пушкарева. — М.: ИНФРА-М, 1996. — 192 с.
9. Буряченко А. Є. Історичні аспекти еволюції бюджетної системи в Україні / А. Є. Буряченко // Фінанси України. — 2002. — № 6. — С. 139—146.
10. Rosewater V. Special Assessments: A Study in Municipal Finance / V. Rosewater // University Press of the Pacific, 2002. — 152 p.

Статтю подано до редакції 3.02.11 р.

УДК 351.82:353

М. І. Диба, докт. екон. наук, професор,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

СТРУКТУРА І МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ

АНОТАЦІЯ. Обґрунтовано використання механізму господарського регулювання та взаємодією його елементів, доведено, що ринок, який розуміється як феномен самоорганізації співтовариства економічних агентів, є, він діє, але виступає лише одним з механізмів регулювання економіки в цілому, а більшою мірою, можливо, і не головним механізмом.